Wat deden 13e eeuwse Dobbelaeres in Burcht?

In vroegere jaargangen van De Dobbel-Beker zijn reeds overzichten verschenen waarin de oudere naamdragers Dobbelaere aan bod kwamen. Dit bleek zich vooral voor te doen rond de steden Gent en Brugge, en dit reeds in de 14e eeuw. In nummer 2 van jaargang 2004 werd ook sporadisch vermeld dat de oudste vermelding van naamgenoten tot nog toe wees naar het jaar 1296, op het einde van de 13e eeuw dus, waar Dobbelaeres vermeld worden in Burcht, thans een kleine gemeente gelegen op de linker Schelde-oever in de buurt van Antwerpen. We gaan hier wat dieper op in, en zullen proberen een aantal vragen te beantwoorden. Het blijft toch nog voor een stuk een raadsel wat die mensen daar zo vroeg al toen deden.

Een oude archieftekst uit 1296

In de Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas (deel 29) staat een mooie bijdrage over de kerkgeschiedenis van Burcht. Onze aandacht werd getrokken door het hoofdstuk over de Kapelnij van O.L. Vrouw wat aandachtiger te lezen.

In het jaar 1296, op de feestdag van de H. Mattheus, stichtte vrouw Beatrix, weduwe van Nicolaas van Kets, heer van Burcht en Zwijndrecht, de kapelanij van O.L. Vrouw. De stichteres vermeldde hierbij dat deze stichting na haar dood zou overgaan naar haar erfgenamen. Een kopij van de stichtingsakte bevindt zich in het Oud Bisschoppelijk Archief (Rijksarchief, ook Stadsarchief Gent) en werd weergegeven in de Annalen. Het gaat ongeveer als volgt:

"In den naem des Vaders (…), Beatrix, vrauwe van Burchte, wel bedacht van onse sinne, hebben tot welvaert van onser siele ghemaeckt (…) om te vermeerende den dienst van Godt almachtich, eene cappelrije (…) om erffelijkck bedient te worden, omme alsoo bijden executie van onsen testamente naer ons doot volbracht te werden (…)
Item tot dese voirgen capelrye gheven wy acht viertelen rogs goet ende leverbaer (…) jaerlicx hebbende van onsen lande geheete Tsesbote, welcke rooghe voorts toebehoort heeft Lowys (…) filia, G. Dobbelaers, hem tot der selver gheven wy een stuck lants ligghende voor thuys van Lippus Dobbelaerts, eertyds toebehoort aen voors. Lowys, hem assigneren wy totter selver cappelrye een parceel lants ligghende in Bogherweert, ons competerende van wylen Margriete, weduwe, haer achterghebleven nae der doodt van voorn. Lowys, hem noch een partye lants ligghende ende heetende Tondel (…), willende voorts tot onderhout van selver cappelrien dat de selve cappellaen, die de selve cappelrye eeuwelyck ofte eenen tyt lanck ghecelleert sal worden, sal de selve bedienen in de kercke van Burcht, ofte binnen onsen hove van onser prochie (..) item 40 sch turnois omme jaerlycks een jaerghetijde te doene, om welck sullen de cureit ende coster gecocht werden sekere renten (…) Wy hebben gheconstitueert tot executeurs van onsen testamente voors. namelyck heer Jacop, deken van Waes, cureit van Ste Niclaus, heer Niclaus Kets (…), onsen soone, vrau Catherina, vrauw van Alberande, onse dochter, heer Matthys, cureit van Burcht, (…) Ondertekent ende gheseghelt."

De heren van Burcht

Om enigszins te begrijpen wat er in die tekst staat, en meer nog om het belang te kennen van de verschillende Dobbelaers die er vermeld worden, is het toch eerst nodig even meer dan 700 jaar in de tijd terug te gaan. Zoals al gezegd situeert het verhaal zich in Burcht, toen een kleine woongemeenschap op de linkeroever van de Schelde, niet ver van Antwerpen. Het ging hier hoog uit over enkele 10-tallen mensen, die woonden rond het dorpscentrum dat op

een van de vele stuifzandruggen in het Waasland was ontstaan. Een stuifzandrug was gevormd in vroegere tijden door de inwerking van de wind, een beetje zoals duinen ontstaan aan de kust. Door de hogere en drogere ligging van deze zandruggen, werden het ideale plaatsen voor de eerste woonkernen hier. Er was vermoedelijk al een tijd een houten kerkje, misschien toen al een stenen gebouw, met dus een pastoor (cureit) Matthys genaamd en een koster.

Over de oorsprong van de naam Burcht wijzen sommigen naar een burchtengordel die hier zou opgetrokken zijn ten tijde van de invallen van de Noormannen. In de Geschiedenis van Zwijndrecht en Burcht, betwist auteur Dirk Verhelst dit echter gewoon omdat er hiervoor geen historische bronnen zouden bestaan. Burcht zou gewoon afgeleid zijn van het Germaanse Burgipja, wat 'berk' betekent. Dus verwijzend naar een bosrijke streek, wat grote delen van het Waasland toen ook waren. Door het rooien van de bossen ontstonden open ruimtes waarin men begon aan landbouw te doen. Al bij al was het hier toen een vrij woeste en onherbergzame streek, ook gevaarlijk zelfs.

Burcht en Zwijndrecht behoorden toen tot de familie van Kets, mogelijk van Zeeuwse oorsprong. Zij waren de heren van Burcht en Zwijndrecht, en de Beatrix die in de tekst vermeld wordt was de weduwe van een van die Middeleeuwse heren. Burcht lag toen in het graafschap Vlaanderen en de heer van Burcht was leenman van de Vlaamse graaf. Even in onze vaderlandse geschiedenis gaan: het gaat hier over stukken grond die door bewerking iets konden opleveren en die door de leenheer, in dit geval graag Gwijde van Dampierre als graaf van Vlaanderen, 'geleend' werden aan de leenman, heer Nicolaas van Kets. Deze laatste mocht dus naar eigen goedvinden de streek hier een beetje als zijn eigendom beschouwen, maar werd wel verondersteld de graaf bij te staan en te steunen. Dit kon geldelijk zijn, het kon ook over steun gaan in tijden van oorlog, maar het werd ook onder de noemer van riddertrouw en zelfopoffering geplaatst toen. Het ging dus over rechten en plichten die in twee richtingen konden gaan. Dit leenstelsel was in feite eerder al ontstaan bij de Romeinen, later ook na de dood van Karel de Grote, om grote gebieden die veroverd waren in leen te geven aan beschermelingen, om zo het rijk niet terug uiteen te doen vallen. Wat overigens niet altijd lukte. Zo zou graaf Gwijde van Dampierre, zijn eed van trouw aan de Franse koning opzeggen, wat dan uiteindelijk tot de Guldensporenslag in Kortrijk leidde.

Door dit in leen geven, ontstond op de duur een vrij versnipperd en complex geheel. Het systeem werd immers erfelijk, kon ook verkocht worden aan anderen, en delen van een heerlijkheid werden dan weer doorgegeven aan andere volgelingen van de plaatselijke heer, waardoor dan de zogenaamde achterlenen ontstonden. Zo had men hier in het Waasland de Keure van het Land van Waas, met daarnaast ook het Land van Beveren. Burcht en Zwijndrecht behoorden tot het Land van Waas, maar hadden hierin wel een speciaal statuut, vandaar het verschijnen toen van de heren van Burcht en Zwijndrecht. Dit leenstelsel, dus letterlijk het lenen van bezittingen, bleef hier bestaan tot aan de Franse revolutie.
Over hoe de familie van Kets hier in Burcht zou verschijnen, zijn veronderstellingen gemaakt die onder andere verwijzen naar Zeeuwse naamgenoten die hier door de graaf van Vlaanderen beloond werden met een leen, om zijn belangen te verdedigen aan het hof van de Hollandse graaf. Dit zou gebeurd zijn rond het jaar 1280. Nicolaas van Kets zou in Burcht ook een versterkte verblijfplaats hebben gehad. Speciaal ook was dat hij de plaatselijke pastoor aanstelde, vermoedelijk als een soort wederdienst voor het schenken van de grond voor het kerkgebouw.

Een leenman zweert trouw aan Karel de Grote (uit een Middeleeuws manuscript, bron: Wikipedia)

Over Borgerweert en de Schelde

Het land dat de dorpskernen van Burcht en Zwijndrecht scheidde van de rivier de Schelde, was een oud polderland, Borgerweert genaamd. Zoals de andere Wase polders was dit een stuk land dat op het water gewonnen werd door het in te dijken. Aanvankelijk waren dit aarden dammen, later zouden dit echte dijken worden. De Borgerweertpolder is zowat de oudste polder in het Waasland, en dateert vermoedelijk van de 12e eeuw. De stukken land van waar sprake in de archieftekst die we hier vooraan weergaven, lagen vermoedelijk in deze Borgerweertpolder en werden dus toen al bewerkt. Wat verderop lag dus de Schelde, en er was in 1232 zelfs al sprake van een veerdienst met Antwerpen, waarvan de heer van Burcht en Zwijndrecht een deel van de rechten had. De Schelde zelf vormde de toenmalige landsgrens met het hertogdom Brabant. De rechten over alles wat met water te maken had, zoals de scheepvaart, de visserij, behoorden toe aan de graaf van Vlaanderen. Eeuwenlang zouden er hieromtrent wel betwistingen bestaan met de overkant, zeg maar Antwerpen, maar het was wel een feit dat pas op de rechteroever de tegenpartij hun rechten kon doen gelden. Anno 2009 is het wel wat anders waarbij de Antwerpse macht over de linkeroever aanzienlijk geworden is, om het nog zacht uit te drukken.

Hoe de eerste mensen in Burcht leefden

Het ontstaan en de verdere ontwikkeling van de 13e eeuwse woongemeenschap in Burcht mag wel gezien worden als de ‘oerperiode’ van de huidige gemeente. Het was de pioniersperiode van de eerste heren van Burcht en van het verschijnen van een kerk met een pastoor en koster. De eerste boeren bewerkten er land in de polder. En zoals de heer van Burcht schatplichtig en trouw was aan zijn leenheer, zo waren de plaatselijke boeren gebonden aan de plaatselijke heer, in dit geval dus de familie van Kets. Zij mochten het land bewerken, gebruiken dus, maar hier tegenover stond dat ze een deel van de opbrengst dienden af te staan aan de heer, of

andere wederdiensten dienden te leveren. De heer van zijn kant bood dan weer de nodige bescherming bij onheil. Vermoedelijk vormden deze mensen een grote groep van de eerste inwoners van Burcht. De andere groep werd gevormd door mensen die helemaal geen speciale status hadden, de zogenaamden onvrijen of lijfeigenen. De voorrecht- relatie die deze boeren hadden met de heer van Burcht zou erfelijk worden, en dus overgaan naar volgende generaties.

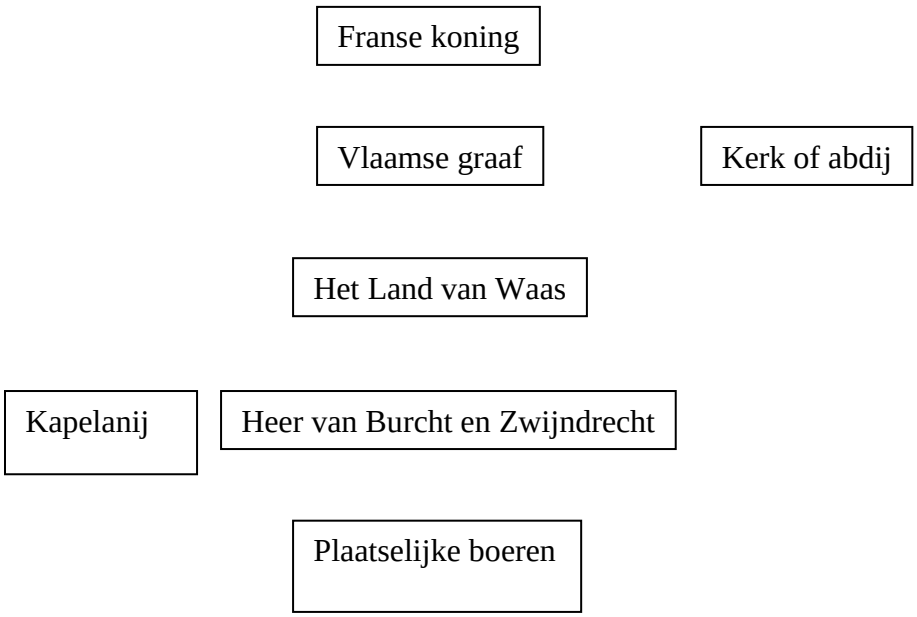
De kapelanij van O.L. Vrouw

Om het nog wat ingewikkelder te maken konden de plaatselijke heren, een deel van hun rechten afstaan aan een kerkelijke instelling. Zo besloot dus Beatrix, de weduwe van de heer van Burcht, om in 1296 een kapelanij op te richten. Dit kwam er op neer dat een kapelaan moest aangesteld worden die ofwel in de kerk van Burcht ofwel op het kasteel van de heer, missen diende op te dragen. Om in het onderhoud van de kapelaan te voorzien, werden zo een aantal stukken land in de Borgerweertpolder, geschonken aan de kapelanij. In vele streken zouden zo kapelanijen worden opgericht, vaak ontstonden hier ook echte kapellen. De heren van Burcht zouden in volgende generaties het recht hebben om de kapelaan aan te stellen. Dit diende wel door de bisschop van Doornik bekrachtigd te worden. Indien hij niet akkoord ging, zou de kapelanij terug in het bezit komen van de plaatselijke heer. Het is dus opmerkelijk hoe het er in die tijd aan toe ging tussen de kasteelheer en de bedienaars van de kerk. Ook tussen beiden ontstond een specifieke relatie, waarbij er sprake was van rechten en plichten. Uit de tekst hierboven waarin de stichting van de O.L. Vrouw-kapelanij wordt beschreven, kan opgemaakt worden dat het om een testament ging van vrouwe Beatrix, en dat dit vermoedelijk een deel te maken had met haar eigen latere zielerust in het hiernamaals. In ruil voor deze 'bescherming', met onder andere missen die opgedragen werden door de kapelaan, verkreeg de kapelanij inkomsten van een aantal stukken grond die bewerkt werden door de lokale boeren. Deze kapelanijen zouden eveneens nog tot aan de Franse revolutie bestaan, waarbij de inkomsten genoteerd werden door zogenaamde kapelmeesters. Zo is er een uitvoerige staat van inkomsten uit 1666 beschreven in de Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas. De lasten en lusten van de kapelanij zouden trouwens in de 17e eeuw worden toegewezen aan de pastoor zelf.

Een gelijkaardig afstaan van rechten had eerder al plaatsgevonden toen in 1252 gravin Margaretha van Constantinopel, de moeder van graaf Gwijde van Dampierre, besloot om bij overlijden van haar onderdanen niet langer meer de helft van hun bezittingen op te eisen, maar aan een groep mensen van onbesproken gedrag hiervan vrijstelling te geven. Zij dienden hiervoor elk jaar een cijnsbelasting te betalen aan een kerk of abdij. Dit leidde in het Waasland tot de fameuze cijnsboeken waarin generaties van Waaslanders zijn genoteerd, weliswaar enkel de toen vrije mensen. Dit had toen ook de bedoeling om meer inwijkelingen aan te trekken die de woeste Wase gronden en polders zouden komen bewerken.

Misschien lijkt dit voor ons hedendaagse mensen allemaal nogal complex, maar we geven het hier weer om toch enigszins te begrijpen waarom er in de 13e eeuw hier naamgenoten voorkwamen, maar daar meer over later. Van belang is te onthouden dat de gewone boeren hier toen land kwamen bewerken, en een deel van de opbrengst dienden af te staan aan de plaatselijke heer van Burcht of aan een kerkelijke instelling –de pastoor of de kapelaan-. En dit systeem bleef nadien nog eeuwenlang bestaan. De boer kon zo overleven en kreeg bescherming, de plaatselijke heer was zich verzekerd van zijn latere zielerust en kon hier de plak zwaaien, de graaf van Vlaanderen was zich verzekerd van trouwe bondgenoten aan de grens van zijn graafschap, en zo was iedereen tevreden.

Het leenstelsel in onze contreien, een verhaal van rechten en plichten.

<u>Dobbelaeres op het einde van de 13e eeuw</u>

Met naam worden volgende personen in bovenstaande tekst vermeld: Margriete die weduwe van Lowijs was, deze Lowijs was blijkbaar een zoon –in de tekst staat verkeerdelijk 'filia' wat dochter betekent- van G. Dobbelaers, en er is ook sprake van een zekere Lippus Dobbelaerts. We leiden uit de tekst af dat zowel Margriete als Lowijs in 1296 al overleden zijn, en dat Lippus nu in hun huis woont. We kunnen dus veronderstellen dat dit een zoon van Margriete en Lowijs is. Al deze wensen woonden en bewerkten land (roggeteelt) in de Borgerweertpolder op het einde van de 13e eeuw. Zij dienden belasting te betalen aan de heer van Burcht en Zwijndrecht, vanaf 1296 aan de pas opgerichte kapelanij van O.L. Vrouw. Deze mensen staan verder niet in de Wase cijnsboeken vermeld.
Het gebruik van familienamen was al in de 13e eeuw ingeburgerd. Wat echter opvalt is het verschijnen van een familie Dobbelaer(t)s in deze regio. Het Waasland kent pas in de 17e eeuw, dus veel later een eerste familie De Dobbelaer. We vermoeden dat hier zo vroeg al beroep werd gedaan op inwijkelingen om het plaatselijke polderland te komen bewerken, en gezien Dobbelaeres al vrij vroeg aanwezig waren in Brugge, Gent en omstreken, kunnen we aannemen dat ze toen vandaar afkomstig waren. Of ze na een tijdje hier terug zijn weggetrokken uit het Waasland, of zonder nakomelingen bleven, hierover tasten we in het duister. Feit is dat in deze vroege periode van de middeleeuwen, geen naamgenoten Dobbelaer(t) meer opduiken in het Waasland. Als blijkbaar Lowijs, wat Lodewijk betekent, en zijn vrouw al in 1296 overleden waren, en rekening houdend met het feit dat mensen toen niet erg oud werden, kan gerekend worden met een leeftijd van ongeveer 30 à 40 jaar. De vader van Lowijs, G. Dobbelaers dus, moet dan gehuwd zijn voor 1266! Ik weet dat we met dergelijke hypotheses voorzichtig moeten omspringen, maar we blijven ons hoe dan ook baseren op die oude unieke tekst uit 1296 als bron. We blijven het straf vinden dat in het Waasland al zo vroeg al de eerste Dobbelaeres opduiken.

Marc Van Stappen, 2009, www.stap-brug.be